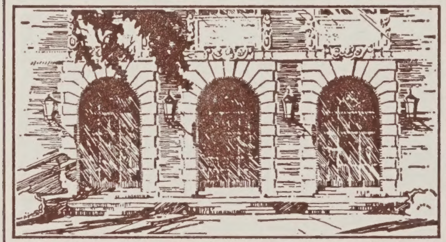

М. ГРИГОРОВИЧ

ЯК ІРЛАНДІЯ ЗДОБУЛА СОБІ ВОЛЮ

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО В КАТЕРИНОСЛАВІ
КАТЕРИНОСЛАВ — ЛЯЙПЦІҐ
1924

М. ГРИГОРОВИЧ

ЯК ІРЛАНДІЯ ЗДОБУЛА СОБІ ВОЛЮ

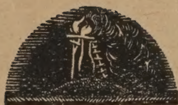

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО В КАТЕРИНОСЛАВІ
КАТЕРИНОСЛАВ — ЛЯЙПЦІҐ
1 9 2 4

Друковано в друкарні К. Ґ. РЕДЕРА, тов. з обм. порукою в ЛЯЙПЦІҐУ

I.

Ірландія та Україна. — Зелений Острів. — Стародавні часи та християнство. — Напади Норманів та Англійців. — Утрата самостійности. — Початок боротьби.

Рік Божий 1921-й буде відзначений в історії національних рухів одною дуже великою й визначною подією. Під самий кінець сього року закінчилась майже повною перемогою кількасотлітня тяжка й крівава боротьба ірландського народу за своє визволення й за свою державну самостійність. Хоч боротьба скінчилась взаємними уступками, так що Ірландії також довелось поступитись значною частиною своїх домагань, а що найголовніше — тимчасово помиритись на дальшу зверхність Англії, проте Ірландія вже й нині може вважатись фактично вільною країною, вільною державою.

У нинішніх гарячкових і нервово-напружених часах, коли кожен день приносить силу ріжних новин з усіх кінців світу, коли кожен народ має досить клопоту з своїми

власними справами, навіть великі історичні події проходять якось непомітно. Навіть наше українське суспільство звернуло на цю велику подію досить мало уваги. Можна легко зрозуміти, чому се так сталося. Наш народ сам тепер бореться за своє визволення, сам проливає свою кров за свою свободу. В запалі боротьби нема часу оглядатися на те, що діється де-инде. Та нема й того душевного спокою, якого потрібно, щоб глибоко заглянути в чужі справи, щоб пильно придивитися до чужого життя, чужих страждань і чужих перемог. Наше, своє, рідне кличе тисячами голосів: тут не до чужих!

Ця книжечка має на меті оповісти трохи докладніше про ту боротьбу ірландського народу, яка нині дійшла до такого доброго завершення. Ми не знаємо, як довго доля судила ще нам боротися за наше визволення. Може бути, що наша дорога до волі буде коротша й щасливіша від ірландської, але може й так статися, що нам доведеться пройти той самий хрестний шлях, який пройшов ірландський народ.

У тім чи иншім випадку буде цікаво й корисно на приміроді Ірландії побачити, як инші народи борються за свою волю, як треба боротися за волю. Українців вже й так називають «Ірландцями Сходу». Треба отже пильніше придивитись, якими були правдиві Ірландці, як вони боролись за свою волю й як вони її вибороли.

* *
*

Насамперед — кілька слів про саму Ірландію, що то за край і яка то сторона.

Самі Ірландці називають свій край «Зеленим Островом», як от ми кажемо «Зелена Буковина». Ірландці дійсно мають повне право називати свій острів «зеленим», бо хоч нема там зелених лісів, як на нашій Буковині, то є зате багато зелених нив, лугів і пасовиськ. Зі сходу між Ірландією та Англією лежить бурхливе Ірландське море, з заходу острів омивається хвилями Атлантичного Океану, того самого, що ним треба проїздити, щоб дістатися з Європи до Америки.

Ціла Ірландія не є дуже велика: вона має тільки 83—84 тисячі квадратових кілометрів простору й на тім просторі зараз живе коло 5 міліонів людности. Але скільки всякого лиха зазнав цей невеликий край і скільки набідувалась його людність — про це можна написати цілі книги.

Ще за дуже давніх часів, коли на українських степах гарцювали тільки дикі вершники, в Ірландії знаходимо вже початки державности. Християнство прийшло туди на 5 століть раніше, ніж на Україну. Ріжниця тут була та, що на Україну принесли християнство византійські православні ченці, а до Ірландії його принесли католицькі римські ченці. Особливо вславився своєю працею чернець Патриціюс, якого Ірландці донині дуже поважають і шанують. Вони називають його святим Патриком і вважають його покровителем свого острова.

Ставши християнською, Ірландія сама со-

бою управлялася, сусідів не зачіпала, будувала й зміцнювала свою культуру. Рідна мова (ґельська) була в пошані, бо чужої ніхто не знав. Та вже наприкінці 8 століття на «Зелений Острів» напали войовничі скандинавські розбійники (Нормани), які досить довго панували там. Ірландські королі ввесь час з ними воювали, кілька разів їх проганяли, аж поки р. 1014 ірландський король Бріян остаточно їх не розбив під Клонтарфом.

Півтора століття Ірландія знов мала спокій, але вже з середини 12 століття в ірландські справи почала вмішуватися сусідня Англія. «Зелений Острів» був дуже ласим і принадним шматком для виростаючої Великобританії, й король Генри II., скориставшись внутрішніми непорядками в Ірландії, висадився р. 1171 на острові й дня 11 листопаду оголосив себе паном Ірландії (Лорд оф Айрленд).

Фактично то було кінцем ірландської самостійности, бо хоч боротьба проти Англії ввесь час протягом дальших 750 років не вгасала, але вибитися з-під англійської кермиги Ірландцям не вдавалося.

* *
*

Український народ добре знає, що то значить підпасти під чуже ярмо. Східна Україна зазнала цеї біди після її прилучення до Москви, а Галичина тепер її зазнає під окупацією польською. Та природа й вдача окупантів усюди однакова. Що діяли й діють Мо-

скалі на Східній Україні, а Поляки й Румуни на Україні Західній, те робила Англія в Ірландії від першого дня її панування над Зеленим Островом.

Перший англійський «пан Ірландії», себ-то Генри II., почав з того, що скасував стародавній ірландський державний устрій, завів панщину й порозадавав землі англійським баронам. Ці заходи викликали серед ірландського народу ту страшну ненависть до Англійців, яка палала протягом усіх останніх віків і яка кінець-кінцем спалила англійське панування в Ірландії.

Великі повстання 1174 і 1318 р.р. не повели до визволення Ірландії, а навпаки ще гірше зашморгнули петлю на шиї ірландського народу. Права народні все більше обмежувались, усі спогади про колишню самостійність усе більше нищились, і нарешті р. 1542 англійський король Генри VIII. присвоїв собі титул «короля Ірландії», хоч самі Ірландці йому того титулу не давали й мати його своїм королем не хотіли.

Той самий король хотів одібрати Ірландцям ще й останнє національне добро, що їм лишилось: їх католицьку віру. Англія була вже тоді лютеранською, й Генри VIII. хотів завести лютеранство також і в Ірландії. Та можна відібрати людині тіло, тільки не душу. Народові можна відібрати землі, прадідівські закони, самостійність, але не віру. Спроба Генри VIII. стрінула з боку Ірландців рішучу й одностайну одсіч, і з того часу ненависть до Англійців стала серед Ірландців

ще гострішою, ще більш палкою й непримиримою. Доти між цими обома народами стояла тільки національна ріжниця. Відтепер між ними стала ще й ріжниця релігійна. Ненависть Ірландця до Англійця ще загострилася ненавистю католика до протестанта.

Коли б на місці Ірландців був який-небудь инший, не такий твердий і завзятий народ, то можливо, що крутий і систематичний натиск Англії зломив би його опір. Та характер ірландського народу має в собі щось від невмолимости й впертости того моря, що зі всіх боків обмиває своїм хвилями Зелений Острів, і від тих скель, що приймають на себе удари хвиль. Англійці дуже вперті, але Ірландці показали себе ще більш упертими й неподатливими. Завязалась боротьба на цілі віки, яка що-йно на наших очах закінчилася.

II.

Допомога Еспанців. — Нові конфіскації ірландських земель. — Жорстокі заходи Кромвеля. — Початок ірландської еміграції.

Орієнтація на чужу силу, ще недавно така популярна і в українських політичних кругах, відограла колись і в Ірландії досить велику ролю. Той факт, що католики-Ірландці виступали проти протестантів-Англійців, обезпечував Ірландії спів-

чуття й допомогу инших католицьких держав, насамперед Еспанії, яка в тих часах уважала себе головною підпорою католицької віри в Європі.

Та не помогли чужі сили Україні, не помогли вони й Ірландії. Коли за цариці Єлисавети р. 1560 було постановлено з більшою енергією приступити до заведення протестанства в Ірландії, то це викликало нове повстання Ірландців. Ті з них, що втекли з краю й оселились у Франції та Еспанії, підтримували повстанців усіма силами. Тридцять років тревало повстання з перемінним успіхом. Перемагали то Англійці, то Ірландці. Кінець-кінцем Еспанія післала до Ірландії своє військо. Та англійський військовий провідник Маунтджой розбив 24 грудня 1601 р. Еспанців, і останні, рятуючи власне життя, опустили Ірландію.

Знов «Зелений Острів» опинився в повній владі Англії. Знов почались конфіскації ірландських земель, бо це тоді вважалось найкращим способом приборкати чужий непокірний народ. Зрештою, й нині, по 300 роках, цей спосіб усе ще вважається найкращим, і московські большевики насилають на україну кацапів-колоністів, а Польща в Східній Галичині та на Волині й Холмщині робить з українськими землями те саме, заселюючи їх колоністами-Мазурами.

Отже насамперед сконфісковано 600 тисяч моргів ірландської землі на користь англійських колоністів. Згодом, за короля Якова I, переведено дальші конфіскації. Забрану зе-

млю поділено між англійськими та шотландськими зайдами, які заложили в провінції Улстер місто Лондондері та инші поселення.

Зрозуміла річ, що Ірландці на ці насильства не дивилися спокійно. Їх ненависть до англійських завойовників зросла ще більше, й, скористувавшись заворушеннями в самій Англії, вони р. 1641 зробили нове повстання, одне з найбільших, які знає історія Ірландії. На чолі повстання стали нащадки колишніх ірландських князів — Роджер Мур, Фелім О'Нел і Корнелій Макґір.

Довідавшись про вибух цього повстання, англійський парламент одповів на нього тим, що видав закон про конфіскацію нових 2 і пів міліонів моргів ірландських земель. Та Англія занадто була тоді заклопотана своїми внутрішніми справами, щоб спромогтися перевести цей закон в життя. Хоч проти Ірландії й післано було військо, та його не вистарчило, щоб перемогти повстанців. Довелося заключити мир з непокірним островом, аби запобігти цілковитому його відокремленню від Англії.

Аж по 8 роках, коли в самій Англії становище трохи заспокоїлось, парламент призначив славнозвісного Кромвеля начальником Ірландії. Цей великий муж, — може найбільший, якого коли-небудь мала Англія — завдав Ірландії таких страшних мук, яких вона ні до, ні після нього ні від кого не зазнала. Не треба отже дивуватись, коли від Англійця й від Ірландця почуємо цілком протилежні оцінки Кромвеля. Англійці шанують

його за те добро, яке він зробив Англії, очистивши її від монархічної гнилизни й завівши в ній тверді основи народнього правління. Ірландці ж проклинають його за те, що залляв їх батьківщину сторіками крови й остаточно знищив їх самостійність. І ті, і другі мають рацію.

Кромвель висадився в Ірландії з військом у 12 тисяч вояків, здобув 15 серпня р. 1649 ірландську столицю Дублін і далі укріплені міста Дроґеду й Віксфорд. Усіх повстанців, що дісталися тут в його руки, він звелів забити. З такою самою жорстокістю він приборкував повстання й далі. За 9 місяців він покорив більшу частину острова й тоді повернув до Англії, залишивши докінчення боротьби з повстанцями свойому зятеві Айртові. По смерти останнього справу докінчив р. 1652 Ледлоу.

Наслідки повстання та його приборкання були такі. Більш як пів міліона Ірландців загинуло від меча, хороб та голоду. Багатьох покарано смертю, в тім числі й народнього провідника О'Неля. Коло 100 000 душ заслано з рідного краю й майже стільки ж виселилося на чужину, рятуючись од переслідувань. Хто з Ірландців залишився в краю, тим одібрано їх землі за те, що вони або брали участь у повстанні або ... не поборювали його. Останнє обвинувачення звучить особливо дивно, але хіба большевики на Україні й Поляки в Галичині не роблять того самого? Вони також карають Українців не тільки за активні виступи проти окупантів, але й за пасивність

супроти повстанців. Нема нічого нового під сонцем!

Тих Ірландців, що залишилися в краю, Англійці загнали в Коннаот, найменшу з чотирох ірландських провінцій. Тут вигнанцям дали трохи землі, але не більше двох третин і навіть одної, що вони мали перед тим. А конфісковані землі в Улстері, Лейнстері та Монстері порздавано англійським зайдам-колоністам. Аж по 20 роках, коли в Англії знов запанувала стара влада, декому з Ірландців, але далеко не всім, повернено частину зрабованих у них земель.

Нещасливий вислід повстання 1641 р. не зломив проте ірландського духу. Потрібна була тільки нагода, щоб ірландські визвольні змагання знов виявилися. Така нагода трапилася р. 1689, коли англійський король Яків II, змушений утекти з Англії, висадився в Ірландії з французькими військами. Ірландці стрінули їх з отвертими обіймами. За короткий час цілу Ірландію було очищено від англійських зайд; тільки два міста, Лондондері та Еніскілен, залишилися в англійських руках. Конфісковані землі знов повернено Ірландцям. У Дубліні зібрався ірландський національний парламент.

Та недовго тішилися Ірландці своєю волею. Не минуло й року, як англійський король Вільям III. привів до Ірландії велике військо й переміг Якова II. Мало не цілий рік боролися ще Ірландці в поодиноких містах, але 3 жовтня 1691 р. Англійці здобули й останню ірландську твердиню — Лімерік. Ці-

ла Ірландія, до останнього куточка, знов опинилась під англійською владою, й, натуральна річ, першим ділом Англійців було знов конфіскувати 1 міл. моргів ірландської землі й поділити їх між протестантами. Проти Ірландців вжито ще й инших карних заходів: католицьких єпископів вислано з краю, низчому католицькому духовенству заборонено було навчати католицької релігії, на католицьких церквах не мало бути хрестів і дзвонів, католиків обеззброєно й виключено з публичних урядів, мішані шлюби між католиками й протестантами також було заборонено. Нарешті, католиків було позбавлено й виборчого права до парламенту, неначе вони були не люде й не громадяне.

Вже після жорстокого приборкання повстання 1641 р. Кромвелем закордон виселилося багато Ірландців. Події кінця 17 століття так саме примусили опустити рідний край 18 000 Ірландців. Так почалася та ірландська еміграція, яка відограла таку величезну ролю в дальшій боротьбі ірландського народу за своє визволення. Переселенці не переставали на чужині бути Ірландцями й не забували свого рідного краю. Навпаки, розлука з рідним краєм ще загострювала їх ненависть до гнобителів-Англійців, ще зміцнювала їх завзяття в боротьбі за визволення Ірландії.

III.

Вісімнадцяте століття. — „Білі Хлопці“, „Дубові Серця“ й „Праві Хлопці“. — „Союз Об'єднаних Ірландців“. — Повстання 1798 року.

Вісімнадцяте століття застало Ірландію та ірландський народ у дуже тяжкім і сумнім стані. Жорстокі закони, видані проти Ірландців після приборкання попередніх повстань, важким тягарем лежали на цілім народі. Конфіскація майна всіх ірландських земель зробила величезну більшість людности жебраками. Несправедлива й нерозумна економічна політика гальмувала розвиток ірландської промисловисти. Навіть хліборобство й скотарство занепали під впливом цеї політики, бо Англія робила все, що було в її силах, щоб не дати здобутому краєві стати на ноги й піднестися вгору.

Здавалося б, що при таких обставинах і національний ірландський рух мусів занепасти. Та не так воно було в дійсности. Приборканий, закутий у кайдани, засуджений на злидні, виродження й смерть, ірландський народ усе-таки не скорився, не забув своєї давнішої волі, а завзято боровся далі. Тільки замісць одвертих повстань Ірландці взялися до иншого способу боротьби. Вони почали об'єднуватись у потайні Союзи й поодинці винищувати представників ворожої їм англійської влади й немилосердних дідичів, здебільшого також Англійців.

Особливо багато таких союзів з'явилося в другій половині 18 століття, коли народ трохи прийшов до себе по жорстоких переслідуваннях часів Вільяма III, королевої Ганни та Юрія І. Найбільш відомі з цих союзів — «Білі Хлопці» (White boys), «Сталеві Серця» (Hearts of steel) і «Дубові Серця» (Hearts of oak). «Білі Хлопці» мстилися на жорстоких дідичах, попах, урядовцях та їх помічниках. Намітивши свою жертву, «хлопці» вибірали темну ніч, накидали на себе білі балахони, вимащували собі обличчя сажею й нападали на намічену особу. Добре набивши чи замордувавши, кого було треба, «Хлопці» знов зникали так саме тихо, непомітно й без сліду, як з'явилися.

«Сталеві» й «Дубові серця» боролись особливо проти тяжкої дорожної повинности, так званих шарварків. Англійські власти допікали бідним ірландським мужикам отими шарварками до живих печінок. Це було гірше панщини. Бувало, тільки візьмуться в якімнебудь селі люде орати, сіяти чи жати, як вже з'являються Англійці й зганяють на шарварок — прокладати нові дороги чи поправляти старі. Хто з англійських урядовців занадто допікав тими шарварками, той вже рано чи пізно гинув од руки «сталевих» чи «дубових» сердець.

Хоч Ірландці, як відомо, всі католики, проте тогочасні закони примушували їх платити десяту часть урожаю, т. зв. «десятину», протестанському духовенству. Можна собі уявити, з якою охотою бідні ірландські мужики, вже й

так виснажені до краю, платили цей податок чужим і зненавидженим попам. А серед тих попів ще було багато таких, що настирливо допоминалися того податку: хоч плач, хоч сам згинь з голоду — а подай. Для боротьби з такими попами утворився тайний союз «правих» чи «справедливих хлопців» (Right boys). Ці «хлопці» робили з немилосердними попами те саме, що робили їх товариші з инших союзів з урядовцями.

Діяльність цих потайних союзів не залишилась без наслідків. Під впливом того переляку, що охопив англійську адміністрацію, а також з огляду на допомогу, яку діставали потайні союзи з закордону від ірландських емігрантів, Англія була змушена трохи полекшити гострі закони, видані раніше проти Ірландців. Війна Америки за свою незалежність (1775) також добре відбилась на долі Ірландії. Як відомо, в тій війні Франція стала по боці Америки й обіцяла її підтримувати. Багато війська Франція до Америки післати не могла, але зате вона могла напасти на Англію й на її найслабше місце — Ірландію. Щоб запобігти цьому нападові, Англія мусіла скасувати ще де-які закони, видані проти Ірландців, аби тим забезпечити собі ірландську прихильність.

Таким чином, в Ірландії було заведено Habeas Corpus Act, себ-то охорону прав горожанина, католикам дозволено відкривати школи, набувати ґрунти й без перешкод виконувати свої релігійні обряди. Цими уступками Англія хотіла підкупити Ірландців! Та коли поперед-

німи крівавими й нелюдськими переслідуваннями Ірландців не доведено до того, щоб вони забули, хто вони, то цими дитячими полегкостями їх тим менше можна було до того спонукнути. Навпаки, кожна уступка тільки загострювала боротьбу й збільшувала завзяття ірландського народу в боротьбі за свою волю.

Велика французька революція дуже ожвила визвольний рух в Ірландії. Року 1791 тут утворився «Союз Об'єднаних Ірландців» (United Irishman), який незабаром мав вже понад 100 000 членів, роскиданих по цілому острову. Метою союзу було утворити з Ірландії самостійну республіку.

Англійський парламент був дуже наляканий цим рухом і поквапився знов зробити деякі уступки: скасував перешкоди до розвитку торговлі й промислу в Ірландії, скасував більшість карних законів спеціяльно проти Ірландців, дозволив мішані шлюби між католиками та протестантами, відкрив католикам доступ до низчих (але не вищих) урядових посад і дав, нарешті, католикам виборче право до ірландського парламенту. Однак, і тут Англія спинилась на півдорозі, бо Ірландці дістали тільки активне, але не пасивне виборче право, себ-то вони могли подавати свої голоси, за кого хотіли — тільки не за Ірландця, бо Ірландцям і далі не вільно було сидіти в Ірландськім парламенті!

Річ природна, що Ірландці, бачучи, як у сусідній Франції народ розбиває всі кайдани кріпацтва соціяльного й політичного, маючи

за собою організовану силу власного народу й надію на зовнішню допомогу, не могли вважати ці «полегкости» за щось инше, як за образу. Союз Об'єднаних Ірландців заняв тому супроти Англії ще більш загрожуюче становище. А тут і обіцяна допомога з боку Франції наспіла; французький генерал Гош на чолі великого військового відділу зробив у грудні 1796 р. спробу висісти в Ірландії.

На це англійський уряд одповів тим, що обсадив ірландські міста великими військовими залогами, скасував силу Habeas Corpus акту й зарядив загальне роззброєння Ірландців. Само собою розуміється, що передовсім було оголошено, що Союз Об'єднаних Ірландців розвязується й що належати до того Союзу не вільно.

Та розвязаний Союз потайно існував далі й вже мав не 100, а 500 тисяч членів. Хоч надії на чужу допомогу знов зрадили, бо кораблі, на яких їхала експедиція Гоша, розбила буря, а дві дальші французькі експедиції, значно менші силами, були перехоплені й перебиті Англійцями, проте Союз Об'єднаних Ірландців, сподіваючись на свою власну силу, постановив оповістити з а г а л ь н е п о в с т а н н я, яке й спалахнуло дня 23 травня 1798 року.

На нещастя, якийсь зрадник з поміж самих Ірландців заздалегідь сповістив Англійців про задумане повстання й зрадив їм всі плани повстанців. Англійці, таким чином, були добре підготовані й тому спромоглися й на цей раз приборкати повстання. Приборкання прова-

дилося такими нелюдськими й жорстокими способами, які хіба можуть рівнятися з тими жорстокостями, яких нині вживають московські большевики для приборкання визвольного руху на Україні.

Як після попередніх повстань, так і тепер англійський уряд скористувався нагодою, щоб знищити найменший спогад про колишню самостійність Ірландії. Якимсь чудом доти ще затримався окремий ірландський парламент, хоч ірландський він був лише по назві, а не по суті. Отсей парламент і скасовано як-раз у перший день нового століття — 1 січня 1801 року. Замість власного парламенту Ірландія мала надалі посилати для оборони своїх прав 28 світських перів і 4 єпископів до англійської палати панів і 100 послів до палади громад. Рівночасно на Ірландію накладено обов'язок щороку платити дві сімнадцятих усіх державних видатків Англії.

Цікаво зазначити, що сам ірландський парламент дав згоду на своє скасування, сам власними руками підписав собі присуд смерти. Це могло статися тільки тому, що в тім парламенті сиділи не природні Ірландці, а зайди-Англійці. До того ж тих послів у безсоромний спосіб підкупив англійський уряд, заплативши їм за їх згоду грішми й маєтками — все, розуміється, коштом ірландського народу.

Так закінчилася й ця сторінка в історії боротьби Ірландії за своє визволення. Минуло ще одно століття, а виглядів на швидке визволення все ще було дуже мало.

IV.

Девятнадцяте століття. — Союз Католиків. — О'Конель. — Союз Знесення Унії. — Голод 1845–46 р. р. — Революція 1848 р. та її відгуки в Ірландії.

Відколи почалась боротьба ірландського народу за своє визволення, йому все не бракувало добрих і цілою душею відданих своїй справі провідників. Це було великим щастям для Ірландії, бо ще не досить, щоб народ тримався купи, а треба, щоб поодинокі великі люде вели перед і показували дорогу.

Отже в попередніх століттях Ірландія також мала своїх народніх «святих» і національних героїв. Та девятнадцяте століття було особливо урожайне на таких героїв, і перше місце серед них займає Данило О'Конель. Під його проводом ірландський національно-визвольний рух стояв майже цілу першу половину минулого століття.

О'Конель народився р. 1775 в заможній ірландській родині й дістав дуже добру освіту. Мавши 23 роки, він оселився в Дубліні й став займатися адвокатурою, здебільшого виступаючи в обороні своїх бідних земляків. Своїм ораторським хистом і щирим патріотизмом він скоро здобув собі велику славу й чималий вплив.

Коли на порозі XIX століття англійська влада хитрощами та підкупами скасувала останню тінь колишньої ірландської самостій-

ности — ірландський парламент — і оповістила остаточне злиття (унію) Ірландії з Англією, — О'Конель користувався вже таким впливом, що зважився одверто протестувати проти тої унії. Та його протест не дав ніяких наслідків, бо що означав голос поодинокої людини супроти з'єднаної сили Англії!

Тоді він жваво кинувся до внутрішньої організаційної праці, добре розуміючи, що тільки об'єднаними силами цілого ірландського народу можна визволити край. Він невтомно виступав на вічах і народніх зібраннях, вияснюючи людям причину їх тяжкого становища, закладав спілки й союзи, віддавав свої гроші й збірав серед инших заможніших людей жертви на народні справи.

О'Конель не боявся й голову підставляти, коли треба було боронити народню справу. Року 1815 він бився на поєдинку з великим ворогом ірландського народу, корабельним ляйтнантом Д'Естером, і застрілив його. Згодом він викликав на поєдинок сера Роберта Піля, тодішнього першого державного секретаря для ірландських справ і завзятого ворога рівноправности католиків. До цього поєдинку його не допустили.

Ще на початку XIX століття в Дубліні заснувався «Союз Католиків» для боротьби за рівноправність ірландського народу. Союз існував до 1823 р., коли англійський уряд розвязав його. Тоді до справи взявся О'Конель і разом зі своїм приятелем Шілем відновив діяльність союзу під назвою «Great Catholic Assoc.» За короткий час цілий «зелений

острів» покрився філіями цього союзу, й дякуючи цьому вплив О'Конеля на народні маси ще більше зміцнився.

Хоч О'Конель, як правник і ворог усякого насильства, провадив свій союз дорогою строгої законности, проте уряд причепився до якоїсь дрібниці й розвязав його. На це О'Конель відновив союз під иншою назвою й добився того, що на виборах 1828 р. зістав обраний до парламенту.

Як свого часу було сказано, Ірландці після унії 1801 р. мали тільки право вибірати, але не бути вибраними до англійського парламенту. Тому О'Конель, хоч зістав обраний, не міг проте бути послом. Ціла Ірландія тоді заворушилася, й кожної хвилини могла спалахнути горожанська війна. Місцями розрухи вже були й почалися. Англійський уряд мусів уступити. Закон про виборче право католиків було змінено, й О'Конель заняв належне йому місце в англійськім парламенті.

Це була перша велика перемога над Англією. Незабаром число ірландських послів у парламенті почало зростати, й скоро половина ірландських послів (усіх їх було 100) слухняно йшла за вказівками О'Конеля, так що їх називали його «хвостом» (the O'Connell-tail).

В історії ірландського визвольного руху почалась нова доба — доба парламентарної боротьби. О'Конель і його товариші по парламенту почали з того, що добилися законодатного скасування «десятин», себ-то обовязку католицької людности Ірландії платити десяту частину своїх прибутків проте-

станському духовенству. Щоб допомогти бідуючій людности ще більше, партія О'Конеля добилась ухвали закону про збудовання в ріжних місцевостях Ірландії особливих домів для бідних і безробітних.

Та О'Конель добре розумів, що ніякі заходи не вирвуть ірландського народу з пазурів нужди й злиднів, доки Ірландія не буде самостійною. Тому він вже р. 1830 вніс до парламенту законопроєкт про відкликання унії між Ірландією та Англією. Можна собі уявити, як поставився англійський парламент до цього законопроєкту! Але в краю, в самій Ірландії, клич О'Конеля стрінув величезний і однодушний відгомін. Скоро заснувався Союз для відкликання унії. За короткий час союз набрав такої сили, що Англія, боячись вибуху повстання, надала намісникові Ірландії надзвичайних прав і післала туди 36 000 душ жовнірів і 6 000 душ поліції.

Під натиском цих репресій Союз мусів притамувати свою діяльність.

Роки 1845—46 принесли Ірландії страшний неврожай. Виник нечуваний голод, який разом з хоробами та еміграцією зменшив людність Ірландії на 2 міліони душ. Англійський уряд призначив де-які кошти на боротьбу з голодом, але то була краплина в морі. Причина голоду — давні й нові конфіскації ірландських ґрунтів — зіставалася й далі, а тому лихові не могла зарадити ніяка доброчинність. Доведені муками голоду до роспачу, люде кинулись грабувати. Незвичайно поширився бандитизм. Тоді уряд зро-

бив те, що роблять усі уряди, коли не можуть дати собі ради: запровадив виїмковий стан і дав адміністрації право вішати й розстрілювати.

Тимчасом старий О'Конель помер (1847). Вже за кілька років до своєї смерти він стратив велику частину свого впливу, бо виступив з проєктом федерації між Ірландією та Англією. Але ціла попередня історія й сама попередня діяльність О'Конеля так виховали ірландські народні маси в дусі самостійности, що нове гасло старого й заслуженого провідника тільки відштовхнуло маси від нього. Час був не такий, щоб говорити про федерацію, про угоду. По Європі тоді котилася бурхлива хвиля революції 1848 року. Захопила вона й Ірландію.

На сцену виступив «Союз Молодої Ірландії», який ставив собі завданням силою відірвати Ірландію від англійської держави. Союз здобув численних прихильників, і в цілім краю почалися озброєння й військові вправи. Часопись молодого ірландського патріота Джона Мічеля «United Irishman» одверто кликала до повстання проти Англії, а другий ірландський патріот О'Брієн скликав до Дубліну національний конвент.

Та англійський уряд був ще тоді сильний і негайно вжив своїх заходів. Парламент ухвалив закон про виїмковий стан в Ірландії, й на підставі цього закону скликання національного конвенту було заборонено, Мічеля вислано, а мало не в цілій Ірландії заведено військовий стан.

Революційні ірландські організації не дали

себе, однак, цими заходами залякати. Утворилась нова Ірландська Ліга, яка проголосила всенароднє повстання. Сміт О'Брієн зібрав навколо себе чималі загони повстанців, народ всюди вітав його як «короля Ірландії».

Це повстання також тривало недовго. Урядові війська розбили повстанців, полонили О'Брієна та инших провідників, засудили їх на смерть, але згодом король їх помилував і замінив їм кару смерти засланням до Австралії.

Так сумно закінчилася для Ірландії перша половина XIX століття й революція 1848 року. Через рік на Ірландію ще напала холера, так що людність через смерть та еміграцію знова страшенно зменшилася. Але закордоном, особливо ж в Америці, виростала нова, молода Ірландія. Край убожів і вилюднювався, але еміграція ставала на ноги та об'єднувалася. Звідси для нещасливого краю мав прийти порятунок.

V.

Друга половина XIX століття. — Заложення союзу Шин-Фейн. — Перший ірландський уряд. — Невдача революції 1865 р. — Терор. — Перші реформи Гладстона. — Чарлз Парнель.

Нещасливий кінець революції 1848 р., голод і холера примусили багато тисяч Ірландців переселитися за море, в Америку. Там вже від попередніх часів оселилося багато Ірландців.

Нові втікачі з рідного краю жваво кинулися об'єднувати своїх земляків на новій батьківщині. Серед ірландських емігрантів в Америці прокинувся могутній національно-визвольний рух, який незабаром набрав великої сили.

Тимчасом у самій Ірландії справи йшли все гірше. Ірландці вже від попередніх конфіскацій втратили майже всі свої землі. А тут великі землевласники почали зганяти бідних ірландських хліборобів з арендованих ґрунтів, щоб повернути ті ґрунти або в пасовиська для овець або в мисливські парки. Сотки й тисячі родин, цілі села й повіти було таким чином зігнано з насиженої та политої потом і кровю багатьох поколінь землі. На десятки миль не стало видно кругом ані душі мужицької: де раніше стояли хати й клуні, де раніше орали й сіяли мужики — там тепер паслися вівці або гуляла дичина для забави великих англійських панів.

Американська еміграція від цього ще більше зростала. Рівночасно зростала також її національна свідомість і запекла ненависть до Англії, яка «край багатий, край веселий та занапастила». Таким чином утворився добрий ґрунт для заложення союзу «Шин-Фейн», який поставив собі метою визволити Ірландію зпід англійського ярма й утворити з неї самостійну республіку.

Назва союзу «Фейн» походить од імени стародавнього ірландського національного героя Фіни (також Фіону), який наприкінці III століття по Христі мав доконати великих герой-

ських подвигів і за це дуже прославлюється й досі в ірландських народніх піснях. Його слава була така велика, що й пізніще ірландські великі вояки охоче називали себе Фінна (також Фіанна), себ-то мужами Фейна.

Союз «Шин-Фейн» заложено р. 1858. В Америці на чолі його став Джон О'Магони, а в Ірландії провід ним обняв Джеймс Стефенс. По кількох роках підготовчої праці союз приступив до організації повстання в Ірландії. В Дубліні заложено р. 1863 часопись «Ті Айриш Піпел», яка мала поширювати в народніх масах ідею самостійної Ірландії. В Ню-Йорку в жовтні 1865 р. відбувся конгрес союзу «Шин-Фейн», на якім обрано перший ірландський уряд. Коли б повстання випало щасливо, той уряд мав би переїхати до Ірландії й перебрати в свої руки державні справи.

Та знов не так склалось, як жадалось. Англійський уряд через своїх шпигунів мав докладні відомости про задумане повстання, обсадив у вересні 1865 р. помешкання часописи «Айриш Піпел», дістав у свої руки всі секретні папери й довідався таким чином про всіх діячів революції. У західних повітах Ірландії зміцнено військову силу, заведено стан облоги й поарештовано силу людей, а американських агітаторів переловлювали військові кораблі. Незабаром в Ірландії знов припинено чинність Habeas Corpus акту, так що адміністрація дістала право порядкувати життям і майном ірландської людности, як її душі бажалося.

Ірландці тоді взялися до иншої тактики.

до иншого способу боротьби — до індивідуального терору. Не мігши добитися волі з'єднаною силою цілого народу, вони кождий на власну руку почали жорстоко й люто мститися за свої обиди й за свою віковічну неволю. Жертвою крівавої помсти Ірландців упало тоді багато англійських урядовців і поміщиків. Діяльність ірландських месників не обмежилась самою Ірландією, а перекинулась також до Англії. Щоб звільнити свого національного провідника Борка з англійської вязниці в Лондоні, Ірландці в грудні 1867 р. висадили ту вязницю в повітря, причім згинула сила людей.

Англія тоді побачила, що самими репресіями й переслідуваннями годі загальмувати ірландський національний рух. В англійській політиці саме в тих часах почав відогравати велику ролю Вільям Гладстон, найвидатніший державний муж Англії в XIX столітті. Гладстон найбільше й передовсім дбав про те, щоб зберігти державну цілість Великобритійської імперії. Він бачив, що дальший розвиток ірландського націоналізму неминуче поведе до того, що Ірландія кінець-кінцем остаточно відірветься від Англії. А цьому він хотів запобігти за всяку ціну. Тому він виступив з цілою низкою «примиряючих» реформ для Ірландії.

Насамперед Гладстон перевів р. 1868 закон про побільшення в Ірландії числа осіб, що мали право вибірати послів до парламенту. По довгій боротьбі з палатою панів йому також пощастило перевести закон про роздер-

жавлення ірландської церкви; дякуючи цьому законові, католицька Ірландія не потрібувала більше платити податків на утримання протестанської церкви. Церковні маєтности почасти було продано хуторянам на виплат, і таким чином утворено кілька тисяч вільних мужицьких господарств. Становище инших арендаторів мав поліпшити земельний закон 1870 р., який зобовязував дідичів виплачувати чиншовикам вартість їх будівель і зроблених меліораційних поліпшень, як що дідич зганяв чиншовиків з арендованої землі. Той самий закон забезпечував чиншовикам позички з державної скарбниці для купівлі чиншової землі у власність.

Нема чого казати, що ці закони й маленькі полегкости не могли задовольнити ані провідників ірландського національного руху, ані ірландські народні маси. Що вправді означали ці дрібненькі поліпшення в порівнянні з тою великою, крівавою кривдою, яку від століть терпів ірландський народ! Гладстон цими реформами добився тільки того, що на кілька років ірландський національний рух набрав спокійніших форм. Але цей спокій тривав недовго.

Вже через два роки по виданні згаданого земельного закону в політичній історії ірландського народу відбулась велика подія. Року 1872 більшість ірландських послів в англійськім парламенті об'єдналась в один «ірландський клюб» під проводом Бата й Суліванa. Цей клюб рішучо виставив домагання про «гомруль», себ-то про самоврядування Ір-

ландії з окремим парламентом у Дубліні й самостійним міністерством, одповідальним тільки перед тим парламентом.

Діяльність ірландського клюбу особливо оживилась після того, як на чолі його став палкий, завзятий і талановитий ірландський патріот Чарлз Парнель. Чим О'Конель був для ірландського національного руху в першій половині XIX віку, тим був для нього Парнель наприкінці того віку.

Цікаво, що Парнель був не католиком, а походив із протестанської родини. Проте, народившись в Ірландії й добре бачивши страждання ірландського народу, він цілою душею віддався справі його визволення й протягом 15 років приніс тій справі неоціненні услуги. Обраний р. 1875 до парламенту, він пристав до ірландського клюбу й зараз зробився гарячим прихильником ідеї гомруля. Коли р. 1879 в Ірландії знов настав голод, Парнель став на чолі ірландської земельної ліги, яка вимагала рішучого відібрання земельних маєтностей у дідичів і поділу їх між селянами-арендаторами.

У січні 1880 р. Парнель поїхав до Америки, воодушевив своїми палкими промовами тамтешніх ірландських емігрантів і зібрав там чимало грошей для допомоги голодуючим у ріднім краю. Повернувшись додому, він скоро зістав обраний головою партії гомруля, яка тепер мала вже 68 парламенських послів своїми членами.

За короткий час обидві організації, що стоя-

ли під проводом Парнеля — партія ґомруля й земельна ліга — розвинули незвичайно жваву й голосну діяльність. Партія гомруля вдалася в парламенті до нового й доти нечуваного способу — до обструкції. Стуком, шумом, безконечними промовами та иншими подібними засобами вона перешкаджала спокійній праці парламенту й фактично довела до того, що цілими місяцями парламент не мав змоги ухвалити ні одного закону. Пояснення було одне: «дайте Ірландії гомруль — тоді припинимо обструкцію!»

Рівночасно земельна ліга працювала в краю, вживаючи майже таких самих засобів. Знов почав ширитись аграрний терор, відновили свою діяльність «дубові» й «залізні серця», «білі хлопці» та инші подібні спілки. Вони намовляли арендаторів не платити панам аренди, нападали вночі й забивали або катували немилосердних дідичів. До цих старих способів вони ще придумали один новий: властиво — бойкот.

Слово це походить од імени англійського капітана Бойкота, управителя маєтків графа Ерна в ірландськім графстві Мейо. Той капітан Бойкот був такий жорстокий і немилосердний, що народ нарешті постановив не мати з ним ніякого діла: не робити на нього, нічого йому не продавати й нічого в нього не купувати. Кінець-кінцем Бойкот мусів забратися з того місця й податися де-інде. А з того часу Ірландці почали «бойкотувати» й инших жорстоких дідичів та управителів. Так і пішло це слово гуляти по світі, й спосіб

«бойкотування» немилих людей уживається нині скрізь.

Чарлз Парнель видимо й невидимо керував усіма цими заходами. Його популярність і улюбленість в Ірландії настільки зросла, що його називали «некоронованим королем Зеленого Острова». У знак признання його великих заслуг Ірландці в р. 1883—84 зібрали 40 000 фунтів стерлінгів і піднесли їх йому, як національний дар.

VI.

Кінець XIX століття. — Арештовання й звільнення Парнеля. — Гладстон сам стає гомрулістом. — Перший виступ Улстера. — Перші значні уступки Ірландцям.

Великий англійський державний муж Гладстон, про якого вже згадувалось раніше, був спочатку противником Парнеля та його домагання «гомруля», себ-то самоврядування. Та скоро він побачив, що далі справа так зіставатись не може, бо партія Парнеля все більше загострювала внутрішнє становище в краю, й тому Гладстон спробував заспокоїти Ірландців дрібними уступками й полегкостями.

Так повстав другий земельний закон 1881 року, який установив для Ірландії особливі суди в земельних справах. Ті суди мали право визначати арендну ціну на 15 літ наперед, як що власник землі правив з арен-

датора непомірну ціну. Той самий закон дозволив чиншовикам продавати своє чиншове право, а також полекшив перехід ґрунтів у повну власність арендаторів.

Та Парнель і його однодумці не вдовольнялися цим законом, вимагаючи повного скасування арендних відносин, себ-то цілковитого переходу всіх земель у повну власність арендаторів без ніякого відшкодовання для дідичів. Ця вимога мала під собою ту підставу, що давніше Ірландія не знала ніяких англійських дідичів, а вся земля належала самому ірландському народові. Коли англійський уряд насильством і конфіскатами повідбирав ту землю в Ірландців і віддав її дідичам, то поворотне її відібрання від дідичів і перехід її до Ірландців був би тільки відтворенням порушеної справедливости, отже ні про яке відшкодовання тут не могло бути мови.

Разом з тим партія Парнеля далі вимагала здійснення гомруля.

На ці вимоги Гладстон одповів тим, що розвязав «Земельну Лігу» й звелів поарештувати Парнеля та багато инших ірландських національних провідників. Можна собі уявити, яку завирюху ці заходи викликали в Ірландії! На місце розвязаної «Земельної Ліги» зараз утворилась нова «Національна Ліга». Терор проти англійських дідичів і представників адміністрації також дуже загострився. Дуже скоро Гладстон був змушений зарядити звільнення арештованих, хоч поставив їм притім де-які услівя. Угода між

ірландськими провідниками та Англією була підписана в квітні р. 1882 в Кільменген, і Парнель з товаришами знов опинились на вільній стопі.

Марно, одначе, Гладстон сподівався, що ціною цеї угоди він купить для Англії спокій. Самі провідники ірландського національного руху не були вже в силі загальмувати його: для цього справа зайшла вже занадто далеко! Не пройшло й місяця з дня увільнення Парнеля й товаришів, як у Фенікс-парку в Дубліні застрілено головного секретаря в справах Ірландії лорда Борка. Процес проти убійників наочно показав, як поширилася в Ірландії ненависть до Англії й на які жертви підуть Ірландці, щоб здобути собі волю.

Тоді Гладстон переконався, що дрібними уступками тут нічого не поробиш, а треба зважитись на щось більше. Тому він постановив задовольнити головну вимогу Парнеля, себ-то дати Ірландії гомруль. Вчорашні противники й вороги віднині стали союзниками, й Гладстон головно цим і здобув собі славу, що ціле своє дальше життя присвятив боротьбі за гомруль. Звичайно, робив він се не в інтересі Ірландії, а в інтересі Англії, бо він передбачав, що коли не дати Ірландії гомруля, то кінець-кінцем справа скінчиться повним її відокремленням од Англії. Рятуючи цілість великобритійської імперії, він пішов на цю велику уступку, й пішов щиро та відверто, без хитрощів і задніх думок.

Здійснюючи свою нову програму, Гладстон насамперед перевів виборчу реформу 1884 ро-

ку. Дякуючи тій реформі, число виборців до англійського парламенту настільки збільшилося, що на виборах 1885 р. партія ірландських націоналістів дістала 86 посольських місць і зробилася найдужчою партією в парламенті між лібералами, на чолі яких стояв Гладстон, і консерватистами під проводом Сольсбері.

Як тільки новий парламент зібрався, Гладстон, не гаючи часу, порозумівся з ірландською національною партією й спільними силами її та своєї ліберальної партії повалив консервативний кабінет Сольсбері. Ставши сам на чолі нового ліберального кабінету, Гладстон подав на розгляд парламенту два законопроєкти. Один з них мав призначити потрібні державні кошти, щоб перевести в Ірландії радикальну земельну реформу, себ-то, щоб прискорити перехід ґрунтів у повну власність ірландських хліборобів. Другий закон давав Ірландії давно очікуваний і прагнений гомруль, себ-то самостійний ірландський парламент у Дубліні й самостійне ірландське міністерство, відповідальне тільки перед цим парламентом.

Нетрудно збагнути, яку велику радість викликав проєкт гомруля серед Ірландців. Але тут ірландському народові вперше, та не в останнє, довелося на власній шиї пересвідчитись, яке то лихо й яке то нещастя, коли серед свого народу заведуться зайди-чужинці. Ті Англійці, що протягом останніх століть поосідали в Ірландії, властиво в найкращій і найбільш родючій частині Ірландії, Улстері,

виросли в дуже поважну силу й виступили тепер запеклими ворогами Ірландії. Власне, вони заявили, що коли Ірландії дається політичне самоврядування, то хай Улстер буде відокремлено від Ірландії, бо инакше католики-Ірландці задушать улстерців-протестантів. Так Англійці-зайди відплатили Ірландії за її хліб-сіль і за ту кров, яку вони з неї смоктали цілими століттями. Забравшись до Ірландії давніше, тільки як гості, вони тепер заговорили, як господарі!

У самій Англії реформи Гладстона також, розуміється, не стрінули загального співчуття. Навіть власна партія Гладстона не схотіла піти за ним, коли в парламенті 7 червня 1886 р. дійшло до першого голосовання законопроєкту про гомруль. Тільки частина ліберальної партії й ціла ірландська партія голосували за той законопроєкт, але друга частина ліберальної партії разом з консервативтистами голосували проти. Законопроєкт «провалився».

На це Гладстон розвязав парламент і призначив нові вибори. Та перемогу на виборах дістали політичні противники Гладстона, й він мусів уступити місце міністра-президента провідникові консерватистів Сольсбері.

В Ірландії знов почались розрухи. Провідники «Національної Ліги» виступили з новим гаслом: «не платити аренди!» Хто не слухався цього приказу, а платив хоч сотик дідичеві, на того накладався бойкот, себ-то з ним ніхто не хотів мати діла й він жив як

зачумлений. Не обходилося й без того, щоб де-кого не набили.

Нове міністерство зпочатку вдалося до старого випробованого способу. Провідників руху звелено було заарештувати, в цілім краю заведено страшний адміністраційний терор. Та скоро показалося, що на репресії Ірландці відповідають ще гіршим терором, а тому навіть консервативний уряд Сольсбері кінець-кінцем виступив перед парламентом з двома проєктами реформи для Ірландії. Перший проєкт мав трохи поліпшити систему місцевого самоврядування, а другий заводив обовязкову й безплатну народню освіту. Ухвалений зістав тільки останній законопроєкт, бо проти першого рішучо повстали ірландські й ліберальні посли, не бажаючи, щоб латали те, що мусить бути цілком наново збудоване. Так цей проєкт і перепав.

Тимчасом в Англії настали нові парламенські вибори. Перемогу дістали об'єднані гладстонівці та Ірландці. Кабінет Сольсбері мусів цофнутись і знов уступити місце кабінетові Гладстона. Це було в середині 1892 р., а на початку 1893 р. Гладстон знов виступив перед парламентом з проєктом гомруля для Ірландії. На цей раз Гладстон мав більше щастя, й 1 вересня того року закон зістав ухвалений парламентом у третім читанні, себ-то остаточно. Але в Англії є не тільки парламент (т. зв. палата громад), а є ще надпарламент — палата панів. Кожний закон, ухвалений палатою громад, мусить ще піти на розгляд палати панів, і аж коли та його

ухвалить, він остаточно стає законом і переводиться в життя. Отже ця палата панів того ж 9 вересня законопроєкт про гомруль для Ірландії відкинула. Ціла праця Гладстона пішла на марно.

Слідуючого року Гладстон провів через палату громад другий корисний для Ірландії закон — про поліпшення долі безземельних ірландських селян. Палата панів знов одкинула й цей закон. Нічого також не вийшло з нового земельного закону, виробленого особливою комісією, бо на цей раз кабінет Гладстона не мав довгого віку. Вже в середині р. 1895 він мусів знов уступити місце консервативному кабінетові Сольсбері.

Знов почалась стара пісня: «спочатку заспокоєння, а потім реформи». Ірландію, яка нібито була «роспустилася» під ліберальним урядом Гладстона, знов почали заспокоювати залізною рукою. Але разом з тим кабінет Сольсбері тепер бачив, що треба дати Ірландії й якусь правдиву полегкість, щоб Ірландці бачили, що Англія вміє не тільки бити, але й голубити. Для цього заведено р. 1896 нові земельні закони, які трохи поліпшили становище ірландських арендаторів, а через два роки на Ірландію поширено нову систему місцевого самоврядування, що-йно заведену в Англії й Шотландії.

Остання реформа була першою правдивою й значною уступкою національним вимогам Ірландії. Повітові й губерніяльні ради, які заводились цим законом для полагодження місцевих справ, мали всюди бути виборні, а

не призначені, як досі. Перші ж вибори до цих рад, які відбулися р. 1899, дали чотирі пятих усіх радників-Ірландців. Від того часу ціле місцеве самоврядування в Ірландії перейшло в руки національних ірландських елементів, а це дуже полекшило боротьбу й за повне визволення Ірландії.

VII.

Двадцяте століття. — Об'єднання ірландських партій. — Земельний закон Уайндама. — Партія Шин-Фейн. — Дальші земельні закони. — Ірландський університет. — Третій гомруль.

Двадцяте століття, яке нарешті принесло Ірландії остаточне визволення й державну самостійність, почалось дуже визначною подією.

Великого ірландського патріота й народнього провідника Чарлза Парнеля вже не було в живих: він помер ще р. 1891. Але вже за якийсь час до своєї смерти він втратив свій вплив на ірландських послів у парламенті, бо скандальний шлюбний процес підкопав його політичне становище. Тільки частина послів не зрадила памяти Парнеля й об'єдналася під проводом його однодумця Джона Редмонда. Друга частина, клерикально настроєна, відкололась від парнелістів і об'єдналась під проводом Джона Ділона.

Хоч у парламенті обидві ірландські пар-

тії — парнелісти й антипарнелісти — виступали спільно й солідарно, коли треба було боронити інтереси Ірландії, але між собою вони дуже сварилися й гризлися. Року 1898 в Ірландії знов був голод і знова з краю мусіли виселитися сотки тисяч Ірландців. Тоді двоє ірландських патріотів, О'Брієн і Девіт, заснували «Об'єднану Ірландську Лігу», щоб боротися з наслідками голоду, а разом з тим і для об'єднання всіх ірландських політичних партій і течій.

Хоч ця Ліга трохи й причинилася до полагодження партійних суперечок, проте цілком помирити парнелістів з антипарнелістами їй не пощастило. А об'єднана партія, спільний національний фронт конче були потрібні, щоб вибороти ту волю, якої так прагнула ціла Ірландія. Тоді справу взяли в свої руки американські Ірландці. Вони рішучо заявили, що не дадуть більше ані сотика на ірландські національні справи в краю, коли краєві політичні партії не помиряться між собою. Аж тоді краєві політичні провідники схаменулися, й р. 1900 сталося урочисте примирення парнелістів з антипарнелістами. Утворилася знов єдина ірландська національна партія під проводом Редмонда.

Це й була та визначна подія, якою почалося XX століття. Віднині в Ірландії знов утворився єдиний національний фронт, і боротьба стала далі провадитися спільними силами цілої нації.

Саме в тім часі почалася війна між Англією та південно-африканськими республиками, відома під назвою «бурської війни». Як відомо, Бури тоді завзято боронили свою незалежність супроти завойовничих змагань Англії. Ірландці, цілою душею співчуваючи Бурам і ненавидячи Англію, вступили в великій кількости до бурського війська й помагали йому битися з Англійцями. Так саме в краю не бракувало маніфестацій на доказ співчуття Бурам. Усі перемоги Бурів над Англійцями святкувалися в Ірландії, як національні свята. Майже всі більші ірландські міста обрали бурських національних героїв Кріґера й Девета своїми почесними горожанами. В самім англійськім парламенті ірландські посли робили гучні демонстрації на користь Бурів.

Це показало англійському урядові, що справа Ірландії ще далеко не може вважатись вирішеною й що треба йти на дальші уступки. Дуже помітною уступкою був земельний закон 1903 р., проведений головним секретарем Уайндамом. На підставі цього закону держава позичила ірландським арендаторам 100 міліонів фунтів, щоб вони викупили свої фарми у власність. Сплата цього довгу була поділена на 68 і пів років і мала вноситися невеличкими ратами. Цей закон був першим кроком до повернення ірландському народові неправдою й насильством загарбаних у нього земель.

Хоч Ірландці й скористувались цим законом, але вдовольнити він їх не міг. Вже че-

рез півроку по ухвалі Уайндамового закону провідник ірландських націоналістів Редмонд з повною непримиримістю знов роспочав боротьбу за гомруль. Але й це вже не вдовольняло Ірландців, національна свідомість яких за останні роки дуже виросла. Крайні радикальні гасла набірали все більшого впливу, й р. 1905 утворилась партія Sinn-Fein (Шин-Фейн—ми самі), яка поставила своєю метою цілковите відокремлення Ірландії від Англії й утворення самостійної ірландської держави на національній основі. Ця нова партія зразу здобула собі як-найширші симпатії й відограла рішаючу ролю в остаточнім визволенню Ірландії.

У своїм маніфесті до ірландського народу Шин-Фейнери писали: «Ми закликаємо народ бойкотувати англійські суди й ходити зі своїми скаргами до національних ірландських мирових судів. Ми радимо бойкотувати англійські товари й не вступати в англійську військову й цивільну службу. Незабаром ми хочемо зректися платити які-небудь англійські податки й скликати в нашій столиці національні збори, раду трьохсот, яка складатиметься з членів генеральної ради, губерніяльних рад, громадських рад і т. д. і яка фактично утворить ірландський парламент. Цей парламент буде уповноважений ухвалити всі постанови, які шануватимуться ірландським народом, як закони.»

Об'єднана Ірландська Ліга також працювала далі, але переважно на полі економічнім. Хоч на початку ірландські фармери були ки-

нулись купувати землю на підставі закону Уайндама, але незабаром вони то перестали робити, бо Об'єднана Ліга видала гасло: не купувати землі — вона буде нашою й задурно! Знова воскресли старі способи бойкоту й обструкції, знов залунало гасло: «no rent» — не платити аренди! «Білі хлопці» знов роспочали свою дількість, навіть на вулицях Дубліну. З'явилося багато пустих фарм, бо фармери боялися там жити. Тим фармерам, що брали до себе на випас панську худобу, порозбирано тини й порозігнано худобу. Поліція й жандармерія нічого не могли вдіяти.

Крайній політичний радикалізм шин-фейнерів та економічний терор Об'єднаної Ліги — це були дві точки молодого ірландського руху. Та була ще третя точка — національно-культурна. На чолі цього останнього руху стояла Ґельська Ліга (Gaelic League) під проводом д-ра Дугласа Гайда, заснована ще р. 1893. Ця Ліга поставила своєю метою відродити народню ірландську мову (ґельську). За старих часів цілий ірландський народ ґоворив цею мовою, але на протязі віків неволі «панська» англійська мова потроху виперла «мужицьку» ґельську, так що нині лише яких-небудь 600 000 Ірландців, здебільшого селяне, знають свою рідну мову, а решта знає тільки мову англійську.

Втратити свою рідну мову — це найбільше нещастя, яке може спіткати живий народ. Тому загальне ірландське відродження початку нинішнього століття викликало й від-

родження ґельської мови. Ґельська Ліга жваво заходилася відкривати школи з народньою викладовою мовою. Року 1900 було ще тільки 140 шкіл з народньою викладовою мовою, а вчилося тоді по-ґельськи лише 1400 дітей. За слідуючих пять років число таких шкіл виросло до 1300, а число дітей — до 37 000. А ще через рік по-ґельськи вже вчилося в Ірландії 100 000 дітей.

Рівночасно Ґельська Ліга провадила завзяту боротьбу за ірландський національний університет. Ще року 1845 в трьох ірландських містах — Белфасті, Корку й Гелваю — засновано було «королівські коледжі» з університетською програмою, але — католиків до них не приймалося! Кілька десятиліть пізніше в Дубліні засновано «католицький університет», але на нім можна було студіювати лише геологію й філософію. Хто отже хотів вистудіювати на лікаря, адвоката, математика чи природознавця — той мусів іти до Англії, до англійського університету.

Аж р. 1908, дякуючи спільним заходам гомрулістів під проводом Редмонда, провідників Об'єднаної Ліги та Гайдової Ґельської Ліги, в Дубліні нарешті засновано національний ірландський університет і під його заряд передано також згадані коледжі в трьох ірландських містах. Ґельська Ліга добилася ще того, що від поступаючих до цього університету конче вимагалося знання ґельської народньої мови.

Під натиском цього національного руху англійський уряд став усе більше схиля-

тися до думки, що Ірландії таки доведеться дати давно очікуваний гомруль. Ще кабінет Кемпбел-Бенермана запропонував Ірландцям «куцу автономію», але національний ірландський конгрес у травні 1907 р. відкинув цю пропозицію. Тоді наступник Кемпбел-Бенермана Асквіт на слідуючий рік вніс до парламенту законопроєкт про гомруль, який обіцяв Ірландії «автономію у всіх внутрішніх справах, при задержанню верховодства й непохитного авторитету державного парламенту». Цей проєкт також не задовольнив Ірландців.

Тимчасом в Англії переведено було парламентську реформу, яка трохи обмежила права палати панів. Досі палата панів могла відкинути всякий закон, хоч би й тричі ухвалений палатою громад. Тепер палата панів вже не мала права до такого закону, який двічі ухвалила палата громад у двох послідніх сесіях. Це давало вже змогу провести закон про гомруль для Ірландії, не боячись перешкод з боку палати панів.

Остаточно проєкт гомруля внесено до англійського парламенту дня 11 квітня 1912 р. за кабінету Асквіта. Палата панів його, розуміється, відкинула, але уряд знова вніс його до парламенту, й дня 25 травня 1914 він нарешті зістав ухвалений безповоротно.

VIII.

„Куций гомруль“. — Опір Улстера. — Роджер Кесмент. — Два добровольчих війська. — Світова війна. — Кінець Редмонда. — Не самоврядування, а самостійність.

Ірландія мала нарешті давно очікуваний гомруль. Але що він їй давав?

Своєю формою гомруль до певної міри відповідав народнім бажанням. Ірландія діставала власний парламент на зразок англійського, себ-то, палату громад із 164 виборних послів і палату панів із 40 призначених ірландським урядом членів. На чолі ірландського уряду мав стояти англійський віцекороль, який складав міністерство, відповідальне перед ірландським парламентом. Ірландія повинна була ще до того мати 42 послів у загальноанглійськім парламенті.

Та суть гомруля не відповідала цій назверх досить широкій формі. Ірландський парламент не мав навіть права контролювати власні фінанси. Податки парламент мав право зміняти лише в сторону їх збільшення, але не в сторону їх зменшення. Заводити нові мита чи зміняти вже існуючі парламент також мав право лише під великими застереженнями. А ота залежність «вільного» ірландського уряду од віце-короля, який мав право накладати своє «вето» (не позволяю) на кожний новий закон, що йому не подобався! А залеж-

ність од загальноанглійського парламенту, якиій мав право скасувати кожний новий ірландський закон, незгідний з загальнодержавними законами!

Більшість Ірландців отже не дуже тішилась цим подарунком, але ніхто його й не відкидав, бо навіть таке куце самоврядування було краще від ніякого. Та не судилося Ірландії мати навіть цей гомруль, бо зайди-Англійці, які отаборилися в Улстері, знов, як за часів Гладстона, счинили галас, що католики-Ірландці їх поневолять, коли дістануть власний парламент.

Під проводом адвоката Едварда Керсона улстерські протестанти, щедро заосмотрені зброєю, дали «святу обітницю» — «краще вмерти, ніж скоритися владі католицького парламенту». Весною 1914 р. улстерські добровольці числили вже 80 000 членів. Уряд запропонував їм на 6 років не заводити гомруля в 4 східних улстерських графствах, де протестанти становлять більшість. Але Керсон зажадав виключення цілого Улстера зпід гомруля й навіть утворив у Белфасті «тимчасовий уряд» для Улстера, заявивши, що як тільки закон про гомруль для Ірландіїї зістане підписаний королем, так зараз Улстерці роспочнуть отверте збройне повстання.

Погрози з боку Улстерців та їх збройні приготовання примусили Ірландців-католиків також і собі подумати про збройну одсіч. На чолі цього руху став с е р Р о д ж е р К е с м е н т — надзвичайно цікава людина, про яку варто сказати кілька слів більше. Ірландець по-

ходженням, але протестант по вірі й високий англійський достойник по службі, він у своїх молодих літах об'їхав цілу Африку, брав участь у заснованні держави Конґо, винайшов причини хороби сонливости, був англійським консулом у багатьох державах і нарешті дістав од короля високий титул «Сер».

Року 1913 він виступив з англійської державної служби й остаточно присвятив себе ірландській національній справі. Дня 25 листопаду того ж року він покликав до життя «Національний Добровольчий Рух» для оборони й підтримання горожанської свободи в Ірландії для всіх осіб, незалежно від стану й віри. Хоч англійський уряд чинив цьому рухові величезні труднощі, не дозволяючи ірландським добровольцям узброюватись (що Улстерцям вільно, до того Ірландцям зась!). проте рух розроставсь дуже швидко, й вже в липні 1914 р. ірландських добровольців числилося коло 150 000 душ.

До сього часу між обома добровольчими військами — улстерським та католицьким — не доходило до відвертих сутичок. Не виникало також бійок між ірландськими добровольцями та королівським військом. Аж 26 липня 1914 р. виникла перша така бійка, коли англійська залога в Дубліні схотіла обеззброїти добровольців-католиків. Останні прогнали королівських жовнірів прикладами, а хоробрі англійські вояки, розлючені тим, напали на мирну людність, особливо на жінок і дітей, багатьох покалічили й кілька душ забили на смерть.

Невідомо, що дальше вийшло би з цеї пригоди, коли тут спалахнула світова війна.

Англія була змушена занятися пильнішими зовнішніми справами й на якийсь час удати, ніби вона забула про Ірландію. Постановою з дня 18 вересня 1914 р. заведення гомрулю в Ірландії було відрочене на 12 місяців, і цим ірландську справу на-разі наче відставлено було з порядку денного. Та сама Ірландія була иншої думки.

Рівночасно з відроченням гомруля Кесмент перевів реформу ірландських добровольців, зробивши з них правдиве національне військо. На чолі війська стояла генеральна рада з 62 членів. Усі зміни в організації війська могла переводити лише начальна рада, яка мала збіратися щороку й складалася з членів генеральної ради та делегатів од кожної військової сотні. Величезні маніфестації ірландських горожан у самій Ірландії та в Америці проти Англії також добре показували, яким духом дише ірландський народ. Гаслом цих всіх виступів всюди було давнє ірландське прислівя: «Englands difficulty is Irelands opportunity» — «труднощі Англії — це щастя Ірландії». Легко собі уявити, яка то приємність для держави під час війни на життя й на смерть чути від власних підданих такі милі слова...

На фронті також не все йшло гаразд. Як відомо, перед цею війною в Англії не було обовязкової військової служби, а військо складалося з найманих добровольців. Серед них здавна було й багато Ірландців, бо ірландські

селянські хлопці, не маючи вдома ні землі, ні праці, й не сподіваючись також великого щастя від еміграції до Америки, йшли попросту до англійського війська, де служба була легка, а платилося добре. Коли почалась війна, ірландські полки опинилися також на фронті. Та знаючи, що вдома у них не вгаває боротьба за визволення рідного краю й що на перешкоді тому визволенню стоїть як-раз Англія, вони не мали ніякої охоти проливати свою кров за ту саму Англію й билися аби-як.

Був навіть один випадок, коли ірландські війська спромоглися на відвертий ворожий виступ проти Англійців. Сталося це тоді, коли на фронт прибули англійські війська, що стояли залогою в Дубліні й «визначилися» своїми «перемогами» над безборонними ірландськими жінками й дітьми, тікаючи від ірландських добровольців. Оповідають, що ірландські стрільці одної ночі напали на тих «героїв» і вирізали їх до ноги. Це була ірландська помста за день 26 липня в Дубліні!

А тимчасом людей треба було до війни все більше. В Англії було заведено обовязкову військову повинність. На Ірландію не посміли поширити цей закон, а оголосили тут добровільну бранку. На цю бранку відгукнулось у цілій Ірландії не більше 80 000 рекрутів, і то близько 50 тисяч із протестанського Улстера й тільки коло 30 тисяч із католицької частини краю. Останні також були здебільшого міщане, вже зденаціоналізовані й да-

леки від свого народу. Католицьке ірландське селянство поставилося цілком вороже до цеї бранки. Коли який парубок давав себе завербувати, то йому не було проходу на селі. «Ти продався убійникам наших батьків» — кричали йому на кожнім кроці люде.

Під час цеї «добровільної бранки» остаточно розминувся з власними народом давній ірландський політичний провідник Редмонд, який по смерти Парнеля майже чверть віку стояв на чолі ірландського парламентарного клюбу. Вже перед початком світової війни, коли закон про гомруль зістав остаточно ухвалений в англійськім парламенті, Редмонд висловився за те, щоб полишити дальшу боротьбу й задовольнитись осягненими успіхами. Така «угодовість» вже тоді не вподобалася молодшим ірландським провідникам, і між ними та Редмондом відносини дуже остудились.

Протягом перших місяців війни Редмонд усе більше хилився вправо, до Англійців, і скінчив тим, що під час «добровільної бранки» в Ірландії дуже гаряче радив своїм землякам записуватися до англійського війська. Він навіть сам їздив по Ірландії й намовляв людей до бранки. Це остаточно розсварило його не тільки з народніми провідниками, але і з самим народом. «Англійський запроданець», «зрадник», «ворог народу» — инших назв Ірландці не мали для Редмонда. Від дальших прилюдних виступів йому довелось одмовитись, бо Ірландці з призирством од нього відверталися. Так і скінчив свою політичну

діяльність Джон Редмонд, колишній провідник, а нині ворог свого народу.

Коли б навіть гомруль зістав переведений у життя, то під час війни до Ірландців вже не можна було підходити з «угодовою» програмою. Занадто загострилися до того часу національні суперечности, занадто розжеврілася ірландська ненависть до своїх віковічних гнобителів — і занадто далекі й рожеві перспективи розгортала перед Ірландією велика війна. Крайні, самостійницькі кличі «шин-фейнерів» остаточно взяли гору над більш поміркованими течіями.

В повітрі чулося, що Самостійна Ірландія вже не за горами.

IX.

Великодне повстання 1916 р. — Відозва тимчасового уряду. — Знов надії на чужу поміч завели! — Кріваве приборкання повстання. — Відгуки в Америці. — Де-Валера.

Напружений настрій, що запанував в Ірландії від початку світової війни, рано чи пізно мусів довести до одвертого вибуху. Таким вибухом було невдале великодне повстання 1916 р. в Дубліні.

Ціла та акція була обчислена на допомогу Німеччини. Як сто років перед тим Франція післала до Ірландії експедиційний корпус Гоша, так тепер Німеччина мала підтримати пов-

стання зброєю й рівночасним обстрілом англійського берега з цепелінів та військових кораблів. Над забезпеченням німецької допомоги працював Роджер Кесмент.

Де-які ірландські провідники остерігали товаришів зачекати з повстанням, бо справа здавалась їм ще не досить підготовленою. Та в повітрі набралося занадто багато вибухового матеріялу. Стільки накипіло гніву й ненависти, що вибух мусів счинитися. Переказують, що оповіщення повстання було ухвалене тільки більшістю одного голоса. Події показали, що рацію мали обережні, а не відважні. Та дороги назад вже не було.

У великодну суботу до ірландського берега на німецькім кораблі прибув Кесмент. Англійці були вже попереджені й заарештували Кесмента разом з транспортом привезеної ним зброї. Рівночасно англійські сторожеві кораблі потопили другий корабель зі зброєю для Ірландії. Ці нещасливі передвісники не остудили духа повстанців, і в великодний понеділок, дня 24 квітня, повстання вибухнуло.

На чолі повстання став «тимчасовий уряд ірландської республики», який звернувся «до народу Ірландії» з дуже зворушуючою й палкою відозвою. «Ірландські мужі й жінки! — говорилося в тій відозві. — Іменем Бога та мертвих поколінь, од яких Ірландія веде свої старі національні традиції, кличе через нас Ірландія своїх дітей під ірландський прапор до боротьби за ірландську свободу. Ірландія зорганізувала й вишколила своїх мужів через свою потаємну революційну організацію

— через ірландсько-республиканське брацтво; вона терпеливо удосконалила свою дисциплінованість через свої явні військові організації — через ірландських добровольців та через ірландську горожанську оборону — й рішучо вичікувала слушного часу, щоб виступити прилюдно. Нині Ірландія користується слушним часом, і опіраючись на своїх засланих дітей в Америці та на хоробрих союзників в Європі, а передовсім покладаючись на власну силу, виступає на рішучу боротьбу в повній надії на перемогу.

«Ми оголошуємо, що народ Ірландії має право на посідання Ірландії й що необмежене роспорядження ірландською долею є суверенним і невідкличним правом Ірландії. Хай чужий народ і чужий уряд надовго присвоїли собі це право — самого права вони не знищили; бо тільки знищенням ірландського народу можна його знищити. В кожнім поколінні ірландський народ підносив своє право на національну свободу й суверенність, шість раз протягом останніх 300 літ зі зброєю в руках. Ми опіраємося на це основне право, ми боронимо його знова зі зброєю в руках перед цілим світом і проголошуємо цим ірландську республику, як суверенну, незалежну державу. Ми присвячуємо своє життя й життя наших братів по зброї справі ірландського війська, ірландського добробуту та справі возвеличення Ірландії серед инших націй.

«Ірландська республика має право на вірну службу всіх мужів та жінок Ірландії й жадає її отсим. Республика обезпечує духову й мате-

ріяльну власність, рівні права й рівні умови існування всім своїм горожанам. Вона працюватиме для щастя й добробуту цілої нації й всіх її частин. Її серцеві стоять однаково близько всі діти нації, й вона забуде всі ріжниці в думках, які в минулім відокремили меншість од більшости й які навмисне роздмухував чужий уряд.

«Доки наша зброя не приведе до слушного часу, коли повстане постійний національний уряд, заступаючий цілий ірландський народ і обраний голосами всіх ірландських мужів і жінок, доти утворений отсим тимчасовий уряд управлятиме горожанськими та військовими справами республики в характері уповноважених народу та в його імени. Ми ставимо ірландську республику під охорону всемогутнього Бога, якого прохаємо благословити нашу зброю, й благаємо, щоб ніхто з тих, що служать нашій справі, її не обезчестив. У свою велику годину ірландська нація хоробрістю її дітей та їх готовністю жертвувати собою для загального добра повинна показати, що вона достойна тої високої долі, до якої її покликано».

Під відозвою підписались семеро провідників повстання, які рівночасно творили й тимчасовий уряд.

У цій відозві, загалом такій гарній та щирій, лише одне місце не цілком відповідало дійсности, власне те місце, де говориться, що передовсім організатори повстання покладались на власні сили. Власних сил у дійсности було дуже небагато, а головна надія покла-

далася на «хоробрих союзників в Европі», себ-то на допомогу Німеччини. Але як і за часів Наполеона, так і за часів Вільгельма II., надія на чужу допомогу завела. Може, повстання справді вибухнуло передчасно, що німецька допомога не могла наспіти. Але кінець війни показав, що взагалі надії на Німеччину мусіли завести.

Перші дні повстання пройшли в тяжких і крівавих боях. Але вже в суботу, 29 квітня, себ-то на шестий день повстання, голова «тимчасового уряду» Пірс мусів видати таку відозву:

«Щоб запобігти дальшому нищенню беззбройних людей і щоб урятувати життя наших товаришів, безнадійно оточених переважаючими ворожими силами, члени тимчасового уряду, присутні в головній кватирі, постановили безумовно капітулювати, провідники ж республиканських військових частин накажуть скласти зброю»...

А ще через три дні, 2 травня, в Лондоні було офіціяльно оголошено: «всі повстанці в Дубліні склали зброю».

Без сумніву, гладко справа не скінчилася, бо ще й далі виникали то тут, то там поодинокі вибухи. Але під оглядом політичним повстання було програне. Німецька допомога не наспіла. Провінція майже не відгукнулася.

Реальними наслідками повстання були 744 забитих, кілька тисяч покалічених і численні руїни на вулицях Дубліну. Військові англійські суди післали 15 повстанців на шибеницю, двох під розстріл, 73 до тяжкої вязниці.

6 до арешту й 1706 на заслання. Кесмента судили присяжні й винесли йому вирок смерти. Шибеницю король ласкаво замінив йому розстрілом. Членів «тимчасового уряду», в тім числі й Пірса, повішено. В цілій Ірландії заведено було на ввесь час війни стан облоги.

Так скінчилась ця остання спроба відвертим повстанням зломити англійську військову силу й визволити Ірландію. Та кров мучеників цього повстання не пропала марно, як не пропадає ні одна краплина людської крови, пролитої за святе діло народньої волі. Великодні події 1916 р. в Ірландії викликали голосний відгук серед ірландської людности в Америці. Особливо велике враження зробило повішення 15 провідників повстання. Це була та крапля, що переповнює келех.

По цілій Америці відбулись грандіозні ірландські віча протесту проти англійського варварства. Прапор самостійної Ірландії всюди зустрічали з палкими оваціями. По католицьких церквах правили молебні й панахиди памяти жертв повстання. Збірки на підтримання боротьби за визволення Ірландії давали сотні тисяч і міліони долярів. Всюди лунав клич: «геть з Англією! Хай живе вільна, самостійна Ірландія!»

Тут уперше з'явилось імя Де-Валери, тої людини, що незабаром відограла таку велику ролю в остаточнім визволенню Ірландії. Імоп Де-Валера, Ірландець тільки наполовину, бо він походить од матері Еспанки й батька Ірландця, брав дуже діяльну, хоч і не провідну участь у великоднім повстанні

1916 р. Опинившись серед инших арештованих повстанців в англійській тюрмі, він щасливо з неї втік, урятувався від переслідування англійської поліції й переїхав до Америки. Тут він з цілим запалом свого еспансько-ірландського темпераменту, з цілим завзяттям своєї молодечої та ентузіястичної натури присвятив себе пропаганді ідеї «безпосереднього ділання». Безупинно й безнастанно, з залізною послідовністю, на прилюдних вічах і на таємних засіданнях, в Америці та в Ірландії (бо він, не боячись за своє життя, їздив і туди), — він раз-у-раз виступав за остаточне відокремлення Ірландії від Англії й за утворення самостійної ірландської республики.

Його щирість, запал і хист скоро здобули йому величезний вплив у всіх ірландських кругах, і останній період в історії боротьби Ірландії за свою волю є нерозривно звязаний з іменем Де-Валери.

X.

Кінець світової війни й заложення ірландського революційного парламенту. — Три роки відвертої війни з Англією. — Ірландська Вільна Держава. — Закінчення.

Неуспіх великодного повстання 1916 р. остаточно показав провідникам ірландського національного руху, що всі надії на чужу допомогу треба залишити, а натомісць присвятити

цілу увагу внутрішній організації власних народніх мас. У цій організаційній праці проминули останні два роки світової війни. Назовні в Ірландії все було досить спокійно, але під поверхнею все кипіло, об'єднувалось і готувалось до останнього великого бою за свободу.

Настав кінець 1918 року. Центральні держави признали себе переможеними. Підписано було перемирря. Серед антанських військ запанував неспокій: всім надокучила 4-літня війна, всім хотілося додому. Ірландські націоналісти постановили скористуватись цим переломом у настрої мас і проголосити самостійність Ірландії, сподіваючись, що втомлені англійські війська не підуть утихомирювати безборонну людність, а знов думаючи, що проголошена Вільсоном засада самоозначення народів не дозволить Англії дуже круто натискати на Ірландію.

Отож дня 14 грудня 1918 р. ірландський народ величезною більшістю голосів устами своїх вибранців висловився за незалежною ірландською республикою. Ірландський революційний парламент (Dail Eirean), зібравшись 21 січня 1919 р., проголосив ірландську республику за правно повсталу.

На це англійський уряд, не роблячи собі нічого з Вільсонових засад, запровадив в Ірландії режим загостреного військового терору. А що регулярні війська справді були втомлені війною й на них не можна було дуже покладатися, то для Ірландії було навербовано спеціяльну жандармерію й поліцію з найгірших елементів військових та цивільних. Цей екзе-

куційний корпус так лютував, що хіба поводження Поляків у Східній Галичині та московських большевиків на Східній Україні може дати про той час де-яке поняття.

Ірландські домашні вогнища вдень і вночі були предметом систематичних ревізій. Тут і там виборці гинули від баґнету чи кулі. Тисячами пориванo мущин і насильно волочено до англійських вязниць. З перестраху жінок і дітей роблено собі нелюдську забаву. Заборонялося засновувати товариства з характером національним, політичним, виховуючим чи промисловим. Приналежність до тих товариств признавалася злочином. Знесено право прилюдних зборів, замкнуто рот незалежній ірландській пресі. Членів революційного парламенту проголошено злочинним союзом; усіх їх, за виїмком двох, кілька разів пориванo й вязнено в англійських казематах. Багато Ірландців тоді померло через тюремний режим, а сімох видатних Ірландців замордували англійські жандарми.

Та не треба думати, що Ірландія мовчки й терпеливо зносила ці знущання. Військова сила Англії могла знищити Ірландців, але не могла відібрати їм фактичної урядової влади, яку вони мали в краю з моменту проголошення ірландської незалежности. Члени «Dail Eirean» сиділи по тюрмах, але іменем Dail Eirean творились в Ірландії суд і росправа. Цілу англійську урядову машину обезвладнено й зроблено зайвою. Існували англійські суди, але не мали кого судити. Всі справи йшли до ірландських судів, установле-

них республиканським урядом. Існували англійські податкові установи, але податки платилися не їм, а народнім податковим установам. Інституції місцевого самоврядування в округах, повітах і містах усі були в руках ірландських націоналістів і слухалися наказів національного уряду, а не англійського.

Даремно силкувалися англійські власти боротися з конкуренцією властей, яких після свого права називали самочинними. Бували випадки, що на одній вулиці англійське військо та поліція шукали за ірландським трибуналом, а в сусідній вулиці власне той трибунал одбував свої судові росправи.

Ці способи незалежного урядування серед незвичайних репресій Ірландці довели до артистичної досконалости весною 1920 р., коли вибухнули аграрні розрухи. Таємний народній уряд установив тоді велику аграрну комісію з цілим апаратом суддів, посередників, землемірів, правників. І та після англійського права цілком «незаконна» комісія лише тому, що цілий край визнавав її за народню й законну, найспокійніше перевела в частині краю, охопленій розрухами, регуляцію земельних відносин, урядивши парцеляції, вивласнення, сплати, гіпотеки, й ґрунтовно змінила власницькі відносини на обсягу 60 000 акрів землі. Власники та арендатори пристали на ту регуляцію, а уряд англійський знов даремно шукав за цею комісією.

Ціла людність Ірландії, натхнена ідеалізмом і запалом боротьби, так рішучо й дисципліновано стала по стороні нового уряду, що навіть

Англійці-протестанти та уніоністи з північної Ірландії воліли слухатися цеї хоч і «незаконної», але сильної влади, ніж шукати помочі у «законної», але безсилої англійської влади.

Рівночасно провадилася також і партизанська збройна боротьба. Ні один англійський жандарм, поліціянт чи вищий урядник не був певний свого життя. Виходячи з хати, він не знав, чи повернеться живий додому. Лягаючи спати, він не знав, чи встане живий. Кожний стрічний Ірландець був ворогом, од якого можна було сподіватися, що він стрілить з револьвера чи кине бомбу. Кожний ірландський дім був свого роду «форт Шаброль», який доводилося брати приступом і на який треба було класти жертви.

Кошти до революційного уряду припливали щедро й широко. У січні 1919 р. уряд почав свою працю, маючи лише 1000 англ. фунтів, позичених особисто одним із членів уряду. Незабаром народ зібрав 70 000 фунтів. Згодом росписано позичку, яка дала 250 тисяч фунтів в Ірландії й 5 міліонів долярів в Америці. Літом 1921 року було росписано нову позичку, яка знов дала 100 тис. фунтів в Ірландії та 20 міліонів долярів в Америці.

Ірландія, таким чином, фактично була незалежною, й Англія, не маючи з того краю ніякої користи, лише мала видатки на утримання екзекуційного корпусу та покривала в цілім світі своє імя соромом і ганьбою. Такий стан річей безконечно не міг тревати. Англія, кінець-кінцем, побачила, що цим разом вона

мусить уступити — й уступила, аби принаймні запобігти цілковитій втраті Ірландії.

Дня 25 червня 1921 р. англійський міністр-президент Ллойд Джордж звернувся до Де-Валери з листовним запрошенням прибути разом з товаришами до Лондону на конференцію, щоб спільно обміркувати спосіб розвязання ірландської справи. Рівночасно з англійської тюрми випущено кількох видатніших шин-фейнерів. Зі свого боку шин-фейнери проголосили завішення зброї на час конференції. Дня 14 липня відбулось перше побачення Ллойд Джорджа з Де-Валерою.

По довгих і складних переговорах, які раз-у-раз переривались крівавими боями в Ірландії, представники «Dail Eirean» на чолі з Де-Валерою підписали нарешті дня 6 грудня 1921 р. договір з Англією про створення Ірландської Вільної Держави. Місяць пізніше, дня 8 січня 1922 р., той договір був затверджений ірландським парламентом.

* *
*

Ірландія є нині вільною державою, але не зовсім такою, якою хотіли б її бачити крайні націоналісти й самостійники типу Де-Валери. Вона залишається частиною Великобритійської імперії, хоч і цілком самостійною в своїх внутрішних справах, а Де-Валера хотів би розірвати всі звязки з Англією. Вона втратила свою північну частину — Улстер, — а Де-Валера й його однодумці хотіли б бачити Ір-

ландію єдиною й неподільною в її історичних границях.

Та свою найбільшу перемогу Ірландія вже отримала, свою найтяжчу боротьбу вже перебула, найтемніший період своєї історії вже скінчила. Ірландія не стала самостійною, але стала вільною й незалежною, а це така величезна перемога, такий величезний успіх, що навіть найзавзятіші борці за ірландську волю в минулім столітті, О'Коннель і Парнель, не сміли про щось подібне й мріяти. Ідеали гомрулістів тепер здаються блідими й незвичайно скромними в порівнянню з тим, чого Ірландія добилася.

У цім висліді можуть почерпнути бадьорість і завзяття для дальшої боротьби також і ті народи, які ще борються за здійснення своїх національних ідеалів, у тім числі й народ український. Не треба тільки забувати, **чим** ірландський народ здобув собі волю: **єдністю, витревалістю, найвищою самопожертвою, дисципліною, готовністю все віддати за святе діло свого визволення.** Кожна сторінка, кожний рядок в історії 700-літної боротьби ірландського народу за свою волю — це велика наука для нас, високий зразок того, як і якою ціною здобувається народня воля.

Не забуваймо ж цеї науки!